

ӘОЖ 82.09

ВЕСТИАЛДЫ ЛЕКСИКАНЫҢ ТІЛАРАЛЫҚ БЕРІЛУІ

Ауелғазина Айғаным Қанатқызы

08_aika_96@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультетінің
аударма теориясы және практикасы кафедрасының
магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылымы жетекшісі – Ж. Қоңыратбаева

Қазақ халқы көшпенді мал шаруашылығын басты өндіріс тәсілі ретінде қолдана отырған мәдениетке бай ұлт. Қазақтың рухани жұбанышы болып, қолөнер мәдениетін алсақ, сол қолөнер мұралары ішінде халықтың көркі болған, сән-салтанатын асырып, ерлігі мен өрлігін, жан сұлулығын әйгілеген ұлттық киім-кешек мәдениеті ерекше көз тартады. Киім-кешек ұлтымыздың әдет-ғұрпын, тірлік кешкен ортаны, қолданылған өндіріс тәсілдерді, көркемөнерді танытатын көрсеткіш құрал.

Қазақтың киім киісі айналадағы ортаның, оның үскірік аязы мен аңызак желінің әсерімен, бар өмірі аттың үстінде өткен көшпелі қауымның, таңның атысынан күннің батысына дейін тізе бүкпей күн көрген диханның іс-әрекетімен байланысты қалыптасқан заттық мәдениетінің көрінісі. Көркем қолөнерінің классикалық туындылары, ұлттық ерекшелікті бейнелейтін мәдениет үлгісі. Әр этностың ұлттық киімі өзінің шаруашылығын,

тұрмыстық өмірін, ұлттық дәстүрін, мәдени ерекшелігін, ұлттық мінезін, ұлттық дүниетанымын танытады. Киім-кешек адамдар өмірінде әлеуметтік және этикалық қызмет атқарады. Адамның үстіндегі киіміне қарап әлеуметтік жағдайын, жыныстық ерекшелігін, жас мөлшерін, этникалық ортасын аңғаруға болады [1, 125]. Бұл арада қазақ ұлттық киім мәдениетінің бір түрі болған қыз-келіншектер киімдері. Қазақ әйелдері түс әрі түр жағынан болсын көрікті, күрделі тігілген киім үлгілерін киген. Басты себеп әйел табиғатының сәнді киімдерді, көркем заттарды ұнатып кигені. Қазақ ұлтының сонау ғасырдан бері әлеуметтік деңгей көрсеткішін әйелдердің түр-әлпетіне, киген киімдеріне қарап анықталған. Сондықтан киім-кешек түрлері қазақ мәдениетінде ерекше орынға ие.

Халқымыздың ұлттық киімдері қазіргі таңда тек мұрағаттар мен тарихи көркем шығармаларда сақталынған. Қазақ қыздарының ұлттық киімдері торғын, баршын, қырмызы, шәйі секілді нәзік маталардан жасалынып, бүрмелі етек, бүрмелі жең қылып кең тігілген. Бұл тігілу формасы қыз баланың нәзіктігі мен әдептілігі киген киімінен көрініп тұрсын деген ниеттен. Ал киімдердің етегі мен жеңінің кең болу себебі қазақтың қонақжайлылығы мен мейірімділігін, даладай кең пейілін білдіретін құрал түрі.

- Киім-кешек атаулары лингвистикада вестилады (лат. *vestis* – киім) лексика деп аталады. Бұл жөнінде Г. Смағұлова «адам дене мүшесін суреттеуде- соматикалық атаулар, ал киген киімін вестемалар зерттейді» деп жазып кеткен [2, 72].

Қазақ әйел затының киім түрлері жалпы бас киім, дене киім, аяқ киім деп аталғанымен оның жасына байланысты тігілуі, аталуы, түр-түсіде өзгешеленген, яғни қыздар мен жас келіндердің, орта жастағы әйел мен қарт аналар киім кию үлгілері жағынан айқын айырмашылықтар байқалған, ру әрі өңір ерекшелігі жағынанда өзіндік бір таңба не сырға ие болған.

Аударма – біздің ұлттық мәдениетіміздің үлкен тұлғасы, әдебиетіміз бен әдеби тіліміздің дамуына себепші болып келе жатқан қозғаушы күштердің бірі. Аударма барысында реалий немесе жеке ұлт мәдениетіне тән бірліктер бұрыс тәржімаланып бастапқы мағынасын жоғалтқанын көп байқаймыз. Вестиалды лексика өз кезегінде аударма саласында егжей-тегжейлі зерттеле қоймаған. Көркем әдебиеттегі ұлттық нышандағы киім түрлерінің аудармасын зерттейтін болсақ, төл мәдениетімізді басқа ұлт өкілдеріне қаншалықты түсінікті не дұрыс жетіп жатыр ма жоқ па соны байқай аламыз. Ізденіс барысында қазақ тіліндегі көркем шығармадағы қыз-келіншектер киім-кешектерін ағылшын тіліне аудару барысында пайда болған бірнеше бұрмаланушылықтар не қиындықтарды кезіктірдік. Зерттеу құралы ретінде М. Әуезовтың «Абай жолы» мен Ғ. Мүсіреповтың «Ұлпан» романдарынан теріліп алынған киім-кешек лексемалары.

Шымылдық алдында қос қабат *қамзолдың* сыртынан көк жібек тысты пұшпақ *ішік* киген Айтолқын, бойы шарғылау, бөктеріншектілеу болған соң, бүгін *жаулығын* биігірек етіп салыпты [3]

In front of them, Aitolkyn was walking. She had put on a *coat* over two velvet *camisoles*, and a light white calico *zhaulyk* was towering on her head like a turban [4].

1) Мысалдағы *қамзол* дегеніміз екі жағына ою-өрнек салынып, кесте тігіліп, күміс, металл қапсырмалармен өңделген, көп жағдайда жеңсіз тігілетін көйлектің сыртанан киілетін ұлттық сырт киім [5, 246]. Бұл киім түрі халқымызда кең қолданылған, ағылшын тіліне *camisole* деп транслитерация аударма әдісі арқылы аударылған. Контекст тұрғысынан талдайтын болсақ ағылшын тілінде *coat* вестемасымен бірдей қызмет атқарып тұрғанын байқай аламыз және осы әдіс түрін қолданғаны ұтымды, себебі ағылшын оқырманы бұл элементті тек қазақ ұлтына сай екенін түсіне алады. Алайда *қамзол* деген бірліктің ұлттық бояуы аудармада толық ашылмаған. Сондықтан *camisole*¹ деп транслитерация әдісінде қалдырып, төменгі жағына *Sleeveless jacket with Kazakh ornaments, worn by the the married women* (Шолақ жеңді, ұлттық оюмен безендірілген, орта жастағы әйел адамы киетін сырт киім) деп түсіндірмесін беріп кеткен жөн деген ойға келдік.

- 2) Келесі ұлттық киім үлгісі қазақтың айналысқан шаруашылығын бейнелейтін, елтіріден

бояуы толығымен ашылмаған. Осындай мәселе туындаған сәтте сипаттамалы аудармасын беріп кеткен жөн. Бұл жайлы А.В. Федоров өз еңбегінде реалиялырды аудару проблемасы кезінде перифрастикалық аударма түрін ұсынып кеткен, яғни баламасыз лексемаларды сипаттамалы, экспликативті, дескриптивті әдістерін қолдана отырып тәржімасын жасау [10, 97]. Себебі осындай тәсіл түпнұсқа тіліндегі бірліктің толқтай мағынасын ашады. Сонымен *бөрік* сөзін ағылшын тіліне *national beaver headdress* (*ұлттық қамшаттан өңделген бас киім*).

- Вестиалды лексика қандай да болсын тілдің байлығын бейнелейтін құнды дерек, сол ұлттың этникалық дәстүрін, діни көзқарастарын, шаруашылығын ашықтап, материалды және рухани мәдениетінен хабар береді. Қазақ халқының ұлттық киім-кешегінде өзіне ғана тән, қайталанбайтын эстетикалық талғамдары, салт-дәстүрі, әлеуметтік қатынастары, тіршілігі айқын көрініс табады. Көркем аударма барысында бұл бірліктердің көп жағдайда мағынасы бұрмаланып не толыққанды ұлттық бейнесі ашылмай жатады. Сайып келгенде, осы қателіктр тек тілдің ғана ерекшелігі көрсетуде кедергі болмай, ұлттың мәдениетінің қыр-сырын егжей-тегжейлі зерттеуде де мәселе туғызады. Мәдени-тұрмыстық лексиканың оның ішінде ұлттық киім-кешек элементтерінің мағынасы толығымен ашылмай, кей жағдайда бұрмаланып кетіп жатқан мәселені кезіктірдік. Зерттеу барысында аудармашылар реалия бірліктерін аудару кезінде жалпылама, баламасын табу немесе транслитерация әдістерін қолданған. Сол әдістердің ұтымды жолы болып, екінші тілде мейлінше мағынасына сай келетін баламасын анықтау, ал егер ондай жағдай мүмкін болмаса, транслитерация әдісін қолданып, түсініктемесін беру өзге тілді оқырманға жеңіл қабылданатын еді. Ал жалпылау әдісін қолдану бастапқы мағынаның бұрмалануына және ұлттық бейненің жоғалуына алап келуі мүмкін деген шешімге келдік.

«Киім-кешек атаулары ұлттық, мәдени, тілдік процестер туралы «ақпарат» беріп қана қоймайды, олар тілдік шығармашылықтың «тірі қазынасы» іспеттес. Талғам мен салтанаты жарасқан қазақтың киімі ұлттық мәдениеттің жарқын көрінісі» [1, 22] Сондықтан мәдени бірліктермен жұмыс жасаған кезде аудармашы тек бірліктердің екінші тілдегі атауларын ғана білгені аз, оның міндеті екінші тілдік тұлға ретінде ұлттық нышанды өзге тіл оқырмандары түсінетіндей бейімдеп, егжей-тегжейлі түсініктеме беріп, ең бастысы қазақ халқының төл әдебиетін дүниежүзі деңгейінде танытып, дәрежесін асқақтату. Сол себепті аудармашы алдындағы міндет те аса жауапкершілікті талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Манкеева Ж.М. Этнос тілі табиғатының ерекшеліктері // Тіл тарихы және сөз табиғаты. Ғылыми мақалалар жинағы. – Алматы. 1997. 272 б.
2. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. Филол.ғыл.канд... дисс: Алматы. 1995. 144 б.
3. Мүсіропов Ғ. «Ұлпан» романы, <https://kitap.kz/books/ulpan/read>
4. Musirepov G. “Ulpan is her name” <https://adebiportal.kz/kz/translation/view/70>
5. Қалиев Б. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2014. 728 б.
6. Түсіндірме сөздігі <https://kk.wikipedia.org/wiki/Пұшпақ>
7. Марғұлан Ә. Ежелгі мәдениет куәлары. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 212 б.
8. Әуезов М. «Абай жолы» https://kitap.kz/books/abaj_zholy_i_kitap
9. Auezov M. “Path of Abai” http://auezov.kz/page.php?page_id=305&lang=2
10. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высш. Шк., 1984.